

A bölcsek kövéről.

Írta: Mayer Ferenc Kolos dr., orvos.

A Prometheus-legendában az emberiségnek ősi vágya, a felsőbb hatalmak képességeiben való osztozkodás kívánsága nyilatkozik meg. Az allegorikus paradicsomi kígyó is csak akkor tudja befonni Évát, amikor a tilalmas gyümölcsévéshez isteni tulajdonságokban való részesedést ígér. Az embert ez az évezredek ambíciója sarkalja az ismeretlen kutatására, életkörülményeinek tökéletesbítésére. Az alchymia vagy spagiria¹ gondolkörét ugyanez a törekvés táplálta: hasonlóvá válni az Istenséghez. Hatalmasnak lenni, mentnek maradni a földi nyomorúságoktól és a haláltól, új életet teremteni — ez a hármas kívánság /szüli az aranykészítés, a bölcsek köve és a homunculus babonáját, amelyek a gyógyászat fejlődésében a középkor folyamán, különösen a XV-XVI. század átmeneténél nagy jelentőségüekké váltak. Az alchymia áltudományának ide vonatkozó kísérletei ugyanis előkészítik a talajt a modern kémia transmutációs elméletéhez és egyéb fontos teoriájához, megváltoztatják az addigi gyógyszeres therapiát és rávezetik az orvostudományt a vitális jelenségek helyes értelmezésére.

A betegségek kiküszöbölése, az életerők felfrissítése és egyéb steinachi ideálok régtől fogva foglalkoztatták az orvosokat és filozófusokat, s már az ókor hirdet univerzális értékű, fiatalító orvosszereket, részben egyszerű Sympathikus orvosságot, részben sok száz alkatrészből összefőzött kompozíciókat. Ezeknek a panaceák sorába lép a XIII. században az u. n. *bölcsek köve*, amelyről az Egyiptomból leszármazott, az alexandriai iskolán és a kezdetben Byzancból táplálkozó szír-arab kultúrán átszűrődött alchymiának \ nyugateurópai művelőinél olvasunk először mint orvosszerről. A Nagy Albert (1193-1280), Bacon Roger (1214-1292), naymundus Lullus (1234-1315) és Arnoldus a Villanova (1235-1312) munkái nyomán terjed el Európában a már Nagarjun (ca. 30. Kr. u.) és

¹ Spaó = elválasztok és ageiró = összegyűjtök görög szavakból képezve.

Zosimos (V. sz.), a panopolisi öreg által említett s a platonikus filozófia talaján megtermett bölcsek kövének gyógyító erejébe vetett hit, amely hit nyilván a virágos nyelvű arab *Dsafari* (Geber) vegytani munkájában felhozott egyik hasonlatnak félremagyarázásán alapult. A misticismusra hajló középkornak, majd a neoplatonizmus jegyében meginduló újkornak azonban ennyi is elég volt, hogy ezt a hipotetikus „követ” minden kívánatos tulajdonsággal felruhazza. Ehhez sokban hozzájárult az ásványi, növényi és állati szerek titkos erejének az ókorból áthagyományozott és a galenusi therápia által favorizált hite. Az epilepsias rohamait megszüntető smaragd,¹ vagy a piócában talált kő,² a vérzéscsillapító jáspis,³ a terhéseknek könnyű szülést biztosító, balkézben hordott gyémánt,⁴ a mérges állatok ellen védő achát,⁵ a fejedelmek maitresseitől viselt fogamzásgátló orchites,⁶ a rablókat elrettentő topáz,⁷ az antialkoholistává tevő amethyst,⁸ a házasságtörést felfedező mágnes,⁹ vagy a varangy agyában, sasfészekben, fecske, kakas gyomrában talált konkrementumok, valamint a középkor „Kräuterbuch”-jaiban és receptgyűjteményeiben említett növények és állati részek, mint a terhesség elleni körtefa, a szerzetest szüzességi fogadalmának megtartásában segítő agnus castus-fű, továbbá a gyermekágyi lázban használt vedlett kígyóbőr,¹¹ a vizeelési nehézségeken átsegítő veréb, a malária ellen nyakba kötött sáska vagy homlokra tapasztott pók¹² – valamennyi sokszor használt specifikus, „a dolgok természetes erején” (Paracelsus) alapuló medikamentum. A naiv ember ilyen gondolatvilágában szíves fogadtatásra találtak a paeonia-magvak, a hullából készülő „mumiatinktura” univerzális erejéről, valamint a fantasztikus „Springwurzeln” és „Wünschelrute” csodás hatásairól költött mesék s így az akkori természettudományos ismeretekkel a bölcsek kövéről szóló nézetek sem kerülhettek ellentétbe.

¹ Albertus, *De rebus metall.* II. 207.

² *Manardus*, *Ep. med.* 13. 6.

³ *Volmar*, *Steinbuch*, 259.

⁴ U. o. 289.

⁵ *Marbod*, *Enchirid*, de lapid. c. 2.

⁶ *Damigeron* XVI.

⁷ *Volmar*, *id. mű* 85.

⁸ U. o. V. 219.

⁹ *Marbod*, *id. mű* c. 43.

¹⁰ *Manlius de Bosco*, *Lumen apothecar.*

¹¹ *Paracelsus*, *De vermibus.*

¹² *Szentiványi*, *Miscellanea*, 1702.

A XIV. századtól kezdve ez a kő az alchymisták munkáiban olyan magas piedesztálra van emelve, mint Wolfram von Eschenbach Parzivaljában a vele teljesen analog szent Grál¹ s a Grál-mondának hasonlóaként említhetjük fel azokat a poétikus kísérleteket, melyek a bölcsek kövének ősi ismeretét és leszármazását iparkodtak kimutatni. Ilyen irányú törekvéseknek egyik tipikus képviselője az 1330-ban Pontoise-ban született és Parisban élt *Nicolaus Flamellus*, akinek művét XVII. századi alchymisták másolásában „Gloria mundi alias Paradisi tabula ... De lapide philosophico” címmel az egri egyházmegyei könyvtár kéziratai között fedeztem fel. Ehhez van csatolva egy 1757-ből datált, ismeretlen szerzőtől származó „Hydrolithus sophicus seu Aquarium sapientum, hoc est opusculum chymicum” című kézirat. *Flamellus* szerint már Ábrahám pátriarcha irt a bölcsek kövéről. Nincs azonban a történelemnek a világ teremtése óta egy olyan számottevő alakja sem, akit kapcsolatban hoztak volna a csodálatos kövel. Ádám maga is ennek az erejével élte meg kilencszázadik évét. Éva csak e kő segítségével tudott szülni:

„Hoc est corpus absque Eva
In partu sit mortuus (!).”

A kő készítésének titkát tőlük öröklő Noé és Fia, Cham, az alchymisták közmondásos őse. A vízözön idején ő menti meg a tudományt, melyet fiaira testál. Ezek egyikének unokája Zoroaster, aki a kő tulajdonságait Sem és Heberi iskoláiban tanulja megismerni. Cham ivadékai Mizraim földjén telepednek le, ahol Thot és a vele azonosnak tekinthető *Hermes Trismegistos* a misztérium letéteményesei. Ez utóbbinak neve alatt még 1702-ben is forgalomban volt egy alchymista kézirat (H. Tr. wahrer alter Naturweg, Leipzig). Egyiptomban ismerkedett meg a bölcsek kövével Mózes és állítólagos nővére, Mirjam, a prófétanő, valamint az ophiri kincses hajóiról híres Salamon király.

A legendák a görög-római mythologia és a Szentírás némely homályos helyét is kikezdték, a bölcsek kövének allegóriáivá vagy az aranykészítés lehetőségének bizonyítékáivá tévén meg azokat. Pandora szelencéje, Jázon gyapja, Sisiphos sziklája az alchymista gondolkodásban a csodálatos kő szimbólumaivá lettek, Orpheust, Demokritost, Diogenest, Illés és Izaiás prófétákat és János evangelistát pedig a fémek nemesítése mellett hozták fel tanukul. Az

¹ *Parzival*, IX. 1083.

evangélista transmutáló művészetét még egy középkori keresztyén himnusz is megemlíti :

„... Inexhaustum fert thesaurum,
Qui de virgis fecit aurum,
Gemmas de lapidibus.”

Mindez a sok poétikus próbálkozás emlékeztet az újnemesek erőlködésére, amellyel családfájukat minél régebbre akarják visszavezetni. Általánosan emberi különben az, hogy a kezdet féltékenységét előzményekre hivatkozással küzdjük le. Azonban az a csalafintaság, amellyel a bölcsek kövének legendakörét egyre gyarapították, arra is következtetni enged, hogy az épen a XIV. századtól fogva sokat üldözött alchymisták ezeknek a felsorolt történelmi nagyságoknak tekintélyével igyekeztek híveket gyűjteni és mecénásokat szerezni költséges kísérletezésük finanszírozására. S hogy ez sikerült is, arra elég I. Eduard, X. Alfonz, VI. Henrik, VII. Károly, II. Rudolf, III. Ferdinánd, I. Lipót királyokat és császárokat, Eberhard, würtembergi herceget, János, brandenburgi örgrófot felhoznunk, akik a gyakori háborútól kimerített s a rossz adórendszerrel tönkretett kincstár gyarapodását valóban csak az aranycsinálással kérkedő alchymistáktól várhatták. Ezeknek mesterkedésében *Luther* is bízott, aki a *Canonicában* a fémek nemesítését a halottaknak az utolsó ítéletkor való feltámadásához hasonlíja.

A hívők serege mellett azonban nagy volt a hitetlen Tamások tábora is, akik a bölcsek kövének keresőit mindennemű fegyverrel támadták. Az alchymia ellenségeinek sorában az első egyike XXII. János pápa, aki 1317-ben kiadott bullájával csalóknak bélyegzi meg őket. V. Károly, francia király 1380-ban a hamispénz gyártásának veszélye miatt nyomja el őket. Velence, a drogkereskedelem központja 1488-ban, Nürnberg város tanácsa meg 1493-ban hoz rendeletet ellenük. *Dante* a pokol legutolsó körébe helyezi az alchymistákat (*Inferno*, XXIX. 118) és névszerint megemlíti közülük Capochiót (XXIX. 136), valamint Skót Mihályt:

„Quell' altro, e he ne fianchi e cosi poco
Michel Scotto fu, che veramente
Delle Magiche frode seppe il gioco.” (XX. 115.)

Petrarca, *Brant Narrenschiff* je, (102, 10, 1494), majd *Erastas*, *Kircher Athanáz*, *Clajus János* plébános „Altkumistikája” (1586) kigúnyolja őket s részben felfedi a bölcsek kövével üzött vissza-

éléseket. De, hogy e szatirikus fegyverek is visszafelé sülhettek el, mutatja *Johan Valentin Andrea* pamfletje, a Christian Rosenkreuzers Chymische Hochzeit (1616), amely épen egy alchymista szektának, a rosenkreuzereknek keletkezésére szolgáltatott alkalmat. Ezeknek működéséből az aranycsinálók és a bölcsek kövének kutatói újabb tápot nyertek s a régi kedv mégegyszer hatalmasan fellobog. Azáltal azonban, hogy az alchymista ígéretések annyi tehetséges, de hiszékeny embert félrevezettek, tömérdek szellemi energia fecsérlődött el s az a károsodás, amely ilyenénképen az államokat érte, joggal támaszthatta a felvilágosodás korának szülőlteiben azt a kérdést, vajjon szabad-e egyáltalán túrnie az államnak a vegytani tudomány eme szélhámosait.¹ Mária Terézia 1768-ban ki is ad egy rendeletet, amelyben szigorú „büntetések terhe alatt megtiltja az alchymióval való foglalkozást. A XVIII. századi tudományos oppositio pedig az anyagelméletek tökéletesítésével az aranycsinálás mesterségét helyes irányba terelte, az orvosi tudományok fejlődése meg a bölcsek kövét, amelynek létezését *Kunckel János* (1630-1702) tagadja először, megfosztotta misztikus, tudománytalan leplétől. Ezzel az alchymia, mint tudomány megszűnt létezni s ma csak Kelet és Nyugat egyes sensitív agyvelőiben éli köztudat alatti életét.

Sokan voltak a keresők, de csak kevesen azok a választottak, akik azzal mertek dicsekedni, hogy birtokukban van a bölcsek köve. Ezek *adeptek*-nek nevezték magukat s a kő készítésének titkát legintimebb tanítványaiknak sem árulták el. Ilyenekül hirdette a fáma pl. *Basilius Valentinus* erfurti szerzetest (1415 körül), *Bernát*, trevisoi grófot (1406-1481?), *Ripley Györgyöt* (1415-1490) a magyar *Oláh Miklóst* (Nicolaus de Dacia), vagy *Trithemius János* bencést (1462-1526) és *Leonardo de Vincit* (1452-1519), akik pedig mindketten az alchymia ellenségei voltak. *Paracelsas*-ról is azt suttogták, hogy a bölcsek kövét, az egyetemes orvosszert kardja markolatának felcsavarható gombja alatt rejtegette. így nyilatkozik pl. *Wetter*, egyik tanítványa, azonban nem tartja kizártnak, hogy a rejtegetett anyag csak a híres paracelsusi laudanum volt, melyet készítője általánosan gyógyító szernek tartott.

Valóban! *Paracelsus* eleinte hitte az ilyen könek létezését és vándorlásaiban is az a gondolat vezette, hogy megoldja a rejtélyt és valahol ellesse az előállítás módját. Azonban már az 1530-ban

¹ V. ö. *Buddeus*, An alchimistae essent in republica tolerandi? Diss. Halae, 1702

megjelent Paragranumában azt írja, hogy az alchymia nem tud nemes fémeket gyártani, nincsen tehát bölcsek köve sem s ezért inkább arra kellene törekednie, hogy az addigi rossz, mérges patikaszereket a méregtől tüzrel megtisztított anyagokkal, az u. n. *arkániumokkal* helyettesítse.¹ Hogy ez nem történik meg, az a patikusok hibája] akik a drogok mérgező erejét különféle korrek-túrákkal képzeik letompítani s e mulasztásuk miatt még a legyek is annyira lenézik a patikusokat, hogy csak bélsaruk kiürítése céljából repülnek fejükre.² Az orvosok is jobban tennék, ha a frankfurti gyógyszertárak helyett a fémművesek műhelyeiből rendel-nék meg orvosságaikat.³

Az a szarkasztikus grimace, amellyel *Paracelsus* az alchymia túlzásait és a galenusi therapia botlásait nézte, diadalra juttatta ugyan a fémkészítményeket a gyógyászatban, de nem tudta meg-menteni szerzőjüket attól, hogy korábban az alchymista tudás kompendiumának ne tartsák. S ezért van, hogy a tőle kiinduló fémtherapia is, misztikus elemekkel keveredve, *spagirikus gyógy-tudománnyá* lett. *Paracelsusra* a korabeli összes alchymista kéz-iratok hivatkoznak rá, amikor pl. *Sendivogius*, *Kleinbauer*, *Engelhard* (1612 k.), *Seyfried János* orvos (1595 k.) nevét felhozzák, őt is megemlítik. A kalocsai egyházmegyei könyvtárnak a bölcsek kö-véről szóló egyik manuscriptumában – amelynek címlapján képalá-stu, szakállas atyaistenség lebeg egy fekete sas hátán, körül-veve a hét fémek jelképező égitestek allegóriáival, középen e fel-íratot viselő keresztes almával: morborum demistor Herules – a zárószavak tisztelettel említik a „hochlobe vnd hochgelerte” *Theo-phrastus Paracelsus*⁴ Ugyanezen kéziratfüzet egyik fejezete érdekes

¹ „Man darf nicht sagen, Alchimia macht Gold und macht Silber, Ihre Aufgabe ist, arkana zu machen und gegen die Krankheiten zu richten . . . Alle Arkana werden durch Prozesse im Feuer geboren”. Paragranum.

² „Muscae vobis supersedere dedignantur, nisi suum oletum emit-tendi causa.” Chir. min. I. lib. 4. cap.

³ „Si medici, qui medicinam hactenus exercuerunt artem, taies forent, quales fore prae se ferunt, metallorumque proprietates cognoscerent, in fabrorum officinis metallariis meliorem fore medicinam quam in pharmo-copoliis Francfurdianis perciperent.” Chir, min. lib. II.

⁴ Ezt az eddig még tudomásom szerint nem ismertett kéziratot 1580-ban bizonyos Plinckíng Fülöp Sándor másolta, ahogy a zárószavakból kitűnik : „Ego Alexander Philippus Plinckíng de Argentorato illa secreta Exarai ex libro Constantini Casselmann Die omnium Sanctorum. 1. Novemb. Anno 1580. quae Martinus Dietrich ab Alexandro Hillicker Anno 1527 desereuserat(?)

leírást ad *Hohenheim* állítólagos mesterének, az adept *Trismosin Salamonnak* életéről és arról a tipikusan alchymista vándorúiról, amelynek során *Trismosin* a bölcsek kövének, illetőleg az ezzel hasonló erejű fémmemesítő „tinktúrának” birtokába jutott.

„Legénykoromban – írja *Trismosin* – egy Flodre nevezetű, az alchymista mesterségben is járatos bányászhoz szegődtem, de semmit sem tudtam meg tőle, mert minden dolgát titokban tartotta. A közönséges ólom helyett valami különleges ként használt, s azt addig hevítette, amíg forró és folyékony, viaszszerű nem lett. Majd aranymentes finom kenőcsből 20 lat és 1 márkányit adott hozzá, s félnapig folyékonyan tartotta az anyagot, s azután az öntésnél olyan ezüst vált ki, amely félig arany volt. Dobogott a szívem, hogy nem figyelhettem meg műfogásait, s arra gondoltam, hogy ki fogom lesni.” Erre azonban sor nem került, s *Trismosin* a látottak hatása alatt 1473-ban megkezdte több évig tartó vándorlását, egyik mestertől a másikhoz. Eljut Laibachba, majd Milánóból Rómába, ahol egy évig egyik kolostor famulusa, s közben előadásokat hallgat. Megismerkedik egy kereskedővel, akitől az „angol ón” tulajdonságait 14 hét alatt megtanulja. Azután*-egy zsidóval Velencébe megy.¹ „Itt azt kértem, – írja tovább – hogy napjában kétszer ehessenek s a rektor egy kórházba utasított, ahol több más német is volt, s mindnek a város adott enni, ami különben mindenféle nemzetiségűnek és idegennek díjtalanul kijárt.” A Szt. Márk-téren találkozik egy régi ismerősével, aki a várostól hat mérföld távolságban fekvő alchymista laboratóriumnak próbalégénye. Ő is beáll próbalaboránsnak heti két korona díjazással. Ez a laboratórium egy nagyobbfajta vegyészeti üzem lehetett, mert kilenc laboráns dolgozott benne egy főnök vezetése alatt, s mind-egyiknek külön szobája volt, sőt külön szakácsa is, aki az anyagok hevítését végezte. Itt, miután esküt vettek tőle, különböző kabballisztikus és mágikus tartalmú, egyiptomi nyelvű könyveknek lefordításával bízták meg. Eközben csodálattal jçn rá, hogy a régi pogány

und in dieser Zeit hat der hochlobe vnd hochgelerte Dó. P. Theaphrastus(t) Paracelsus gelebet vnd florirt”. Ezután következik egy rajz: kéményen fészket rakó sárga-sárkány,

¹ Velence ebben az időben gyógyszereiről és mérgeiről is annyira híres volt, hogy amikor Ulászló felesége az összes magyar főurat el akarta tenni láb alól, *Szeretni György* egykorú történetíró tanúsága szerint innen hozatott mérget: „et semel diversas inthoxicaciones fecerat portare de Wenecia, et volebat Hungaros magnates inthoxicare in vna cena vespertino tempore”.

királyoknak, mint Xophar, Sunsfor, Xonoar, Xophalat, Julator, Xoman és másoknak Isten kinyilatkoztatta a bölcsek köve titkát. Előírásaik szerint neki is sikerül ezt a követ (tinkturát) előállítania olyan töménységben, hogy azzal egy rész fémét ezer rész arannyá sikerült átváltoztatnia.¹

A bölcsek kövének feltalálása azonban nem mindenkinek sikerült és sokszor bizony a magános kísérletezőnek egész vagyona, sőt élete is ráment a még ki nem ismert vegyi erővel való játékra. *Erdélyi János*, egyik szepesi karthauzi monostor priorja rendházának minden kincsét elherdálta, ami miatt előjáróságától is megfosztották.² Hasonló esetet jegyez fel egy nürnbergi priorról a *Chronicon Hirsaugiense* (II. 288). *Hütten Anzelm*, würzburgi érsek a titok feszegetése közben laboratóriumában bennégett.³ Mátyás uralkodása

¹ A német filológia történetére is fontos kalocsai kéziratnak ide vonatkozó szószerinti, helyenként kihagyásokkal közölt részlete a következő: Tractat vnd Wanderschaft des Hochberühmpten herrn Salomonis Triszmosini sambt 3 gewaltigen Tincturen. Wie ich ein Junger gesell wahr, kam ich zu einem bordman, der flodre genant, der auch ein Alchimistischer Künste, aber er hielte alle seine Sache verborgn, Ich künde nichts von ihm bekommen. Er hat ein Staedt mit de gemeines 5 bo einen sondern Sulphor oder Schortzel darzu vnd fiegirete dasz herum so lang bisz or hix vnd flüssig wardt, nach gehents wie ein wax. Deszolbezu gerichtten hin namber 20 lot vnd 1 mark fein Salbe dasz kein ☉ hielt, liesz bayde mit einader flüße ein halbe tag, darnach scheydet es solches ☽ dar im gusz dasz wardt halb golt. Mein hertz thorndete sich sehr, dasz ich die kunst nicht habe sehen vnd gedachte ich wirll ihm darub vnszorche, ober es caso primo von ihm vorgesagt, nicht lang darnach korstollt er in einem berg vnd künde niemandt nichts von seiner kunst finde. Weyl ich ober dieszer Wahrheit bey den bergman selbst sacht, so machte ich mich Anno MCCCCLXXIII. wisst die weg vnd zog hin vnd her. wojch von einem Künster hörte, hab ich fleisz dasz ich zu ihm kome vnd bracht ind dieszer wanderschaft(?) Jar Zu . . . vnd badte dasz ich desz tags 2-mohl esszén haben möchte, dasz liesz mich der Rector in ein Spital weisze, da wahrn anderre deutsche Mehr darinnen, vnd mangab aida Stadiich esze, dasz wahr für allerley Nationes vnd fremde gestiftet. Dasz vnd bey Tag ging ich auf St. Marxén Platz, da kam zu mir ein Probir gesell . . . Da wurde mir kabalische vnd magische Bücher in Egyptischen Prach vortraut, die liesz ich in griechische Prach vermutirn, vnd von derselbigen in ladeinische, da fände vnd erschnopperte ich dem gantzen Satz der Egypter . . . etc.

² „D. Johannes de Transilvania, Monachus Professus in Maulacho, qui per alchimiā et quintam essentiam consumpsit omnem substantiam, conflavit aurum et dissipavit argentum, depauperavit domum valde, et Patrimonium Jesu Christi et S. Johannis Baptistae inaniter expendit, ob quam rationem ab officio Prioratus depositus est.” Id. *Veszprémy*, Suce. med. Biogr.

³ *Horst*, Zauberbibl. V. 235.

alatt pedig, 1488-ban egy bécsi alchymista házából elterjedő tűz több száz házat elhamvasztott.¹ Az efféle sikertelenségeknek és szerencsétlenségeknek oka a kor felfogása szerint az volt, hogy csak a felsőbb hatalmakkal való szövetség, külön isteni kegyelem képesítette az embert a kő felfedezésére. Aki profán anyagi gondolatokkal alkot, arra csak bajt hozhat a kővel való kísérletezés. Ezért van, hogy azok, akik magukat a kő birtokolására praedestináltaknak érezték, bizonyos pietisztikus szabályokat tartottak be előkészületeikben. Munkálkodásukat a szentháromság tiszteletére háromszor elmondott imával kezdték. *Hermes Trismegistos* kézirata is ebben az ájtatos hangulatban kezdődik: „Den Anfang zu diesem Geheimniss will ich machen im Namen Jesu, des Sohnes des ewigen Gottes (etc.) Amen.” A kalocsai kézirat is arra int, hogy a munka egész ideje alatt tartózkodni kell a coitustól, a meretrixektől és a havibajos nőkkel való találkozástól.

A bölcsek követ sokféleképpen keresztelték el, aszerint, hogy ezt vagy azt a tulajdonságát akarták a névvel kifejezésre juttatni. Nem számítva az aristotelesi elnevezést („terminus Ani”), eleinte – amikor még a fémmesítést tekintették a kő egyetlen rendeltetésének – *vörös tinktúráról*, tinktúra universalisról beszélnek, a tinktura alatt festőanyagot érve. Azután *lapis philosophorumnak*, majd *medicinának* és *magisteriumnak* nevezték, s hatásának erőssége szerint első-, másod- és harmadrendű medicinát különböztettek meg. Mint betegek üdvét *panacea magnamk* hívták. A nagy *elixir* elnevezés arra utal, hogy forralás (elixare) útján kellett előállítani, a *quinta essentia*² szó pedig, amellyel már *Lullusnál* (De secret, nat.) találkozunk, azt jelenti, hogy az aristotelesi világszemlélet négy eleme mellett ötödik elemnek tekintették. Egyéb nevei még: aqua sicca philosophica, azoth, samajim, nihilum philosophicum stb. Sokszor, összetévesztve a higany quintessenciájával, ez utóbbinak neveit a bölcsek követnek jelzésére is alkalmazták, így mercurius philosophicus, menstruum universale, vas naturale, vas Hermetis, Gluten des Adlers, mercurius essentificatus, etc. Azt állították, hogy az Énekek Énekének e sorai: „A te neved kiömlött kenet, azért szeretnek téged a lányok” (I. 3.), szintén a bölcsek kövére vonatkoznak.

¹ *Annales*, Mellicens. Monum. Script, t. IX : 524.

² *Paracelsus* mást értett quinta essentia alatt (Archidoxa, 1570). t. i. az ideálisan tiszta, s ezért specifikus erővel szabadon rendelkező anyagot.

Már a nomenclaturának ez az ingadozása elárulja, hogy voltaképen senki sem tudhatta biztosan, milyen ennek a filozófiai kőnek halmazállapota, milyenek egyéb fizikai tulajdonságai, hogyan hat az emberi szervezetre és az ásványos anyagokra, továbbá mi az összetétele. Egyáltalán, az alchymista kéziratok böngészése közben az a benyomásunk támad, hogy egyik adeptben sem dolgozhatott annyira az autosuggestio, hogy pl. a tükör előtt a bölcsek kövének birtoklását merete volna hazudni önmagának. Amit universalis tinktúraként bemutatott aranykészítő kísérletei egy-egy alkalmi közönségének, az csak előre praeparált színes, vagy színtelen aranytartalmú por, folyadék vagy ötvény volt, egyszóval rosszhiszemű csalás. Voltak viszont, akik – nem ismervén a közmondást, hogy nem mind arany, ami fénylik – aranyat véltek előállítani akkor is, amikor mondjuk sárgaréz tartalmú ezüstöt nyertek. S ez a tévedés a nemes fémek próbáinak akkori tökéletlensége mellett könnyen lehetséges volt.

Innen van, hogy a bölcsek kövének tulajdonságairól annyira eltérő nézeteket olvasunk. Hol vörös, hol sáfrány, hol citromsárga, hol meg szürkés, hamuszínű vagy fehér, átlátszó, lágy, zsiros tapintatu, nagy fajsúlyú, csillogó pornak, másszor folyadéknak – tehát semmikor sem a szó szoros értelmében vett kőnek – írják le, amely a vélemények szerint annyira általánosan fordul elő a természetben, mint pl. a fény (Prompt. Alchym.). Már a három éves gyermek is ismeri, játszik vele, sokszor az útra szórják, sárba tapossák. Ezért mondja a *Lilium in túrba* c. munka: „ . . . wenn der Pöbel wüszte, was er für einen Schatz in haenden halte, würden sie dieses geringe und köstliche Ding nicht so geringe halten, aber Gott hat solches dem Volke verborgen, auf dasz nicht die Welt darüber verwüestet würde.” *Hermes Trismegistos*nal pedig az áll, hogy a bölcsek köve mindenben feltalálható, van gazdagnak, szegénynek, s bár a legközönségesebb dolog a világon, mégis minden kincsnél többet érő.

A XVI. századi spagirikus orvostudomány a fémek transsubstantiációján kívül a bölcsek kövének olyan hatást is tulajdonított, hogy azzal bármely gyógyszernek ideális anyaga, quintessenciája megszerezhető. Általa, m'ut panacea magnától, újjá formálódik minden élet, a roskatag aggastyánból duzzadó erejű ifjú válik,¹

¹ *Paracelsus*, Archidoxa. IV. 1570.

a halálos betegségek egy csapásra megszűnnek,¹ sőt még a lélek is megfiatalodik. Az elzüllesnek induló atheistából istenfélő szent lesz,² s az ember a halhatatlanok sorába kerül. A kövel táplálkozó *Nicolaus Flamellust*, aki tudvalevőleg 1330-ban született, egy kelet-indiai alchymista még 1797-ben is látta állítólag. *David Laqueus* szerint egy, az arabok fogságában sínylődő német, akin a khalifa egy ajándékba kapott orvosságot, a fel nem ismert bölcsek követ próbálta ki, hogy nem méreg-e, az ötszázadik esztendejét is megélte.³ *Trismosin Salamon* is nagy kort ért el, s a kövel 70-90 éves matrónákat szülőképes nőkké reparált.⁴ A pseudonym *Saint-Germain* gróf (1700-1780) teájával egy hetven esztendőss asszonyt tett 17 éves leánnyá, egyik pacienségének azonban olyan erős hatású kenőcsöt adott, hogy az illető attól egész csecsemőkoráig visszafiatalodott. A Mária Terézia korában szélhámuskodó *Cagliostro* gróf, alias Balsamo József (1743-1795) bécsi tartózkodása alatt élet-eljxirjével egy halott (nyilván tetszhalott) embert támasztott fel.

Ilyen csodás hatásaiért méltán zenghette *Oláh Miklós* dicsőhimnuszát a bölcsek kövéről: „Óh! Te a földnek szerencsés alapítója, aki a hónál fehérebb vagy! Te kellemetes Édesség, aki az edény fenekén hányódsz, mint valami balzsam! Óh! Te az emberek üdvhozó orvossága, aki rövidszerrel a test minden tespedését meggyógyítod és hosszúvá teszed az életet, felfrissíted az emberi természetet, elűzöd a szegénységet, kincseket osztogatsz, eloszlatod a szomorúságot és az egészséget helyreállítod stb.”⁵

A kő használatára vonatkozólag a XIV. században élő *Hollandus Izsák* és *János* adnak a kor humorápathológiájának megfelelő felvilágosítást. Egy buzaszemnyit fel kell oldani a kőből borban. Az oldat először a szívre hat, majd az összes testnedvekre, mire bőséges izzadás indul meg. Közben a beteg ereje és élet-

¹ *Arnaldus*, Rosar. philos. II. 31.

² *Norton Tamás*, Crede mihi. 1477.

³ *Laqueus*, Harmónia chemica.

⁴ *Aureum vellus*. 1599. „Wer diese Tinctur in feurige Wein braucht, der wirdt stark in seiner Natur vnd die alte brüth erfrischet vnd gantz vnd gar Ihre Humorén Radicalen, alszwan sie wirden Neu gebore wem. Ich Trissmosin hab 90 Jahrige maener vnd weit'-r mit dieser tinctur curiret, sind schon neu gworde vnd welche weiber keine kinder tragen, die warden von solchem vnd dieser Medicin gantz frucht bar, wan sie alle Morgen ain Löffel

oldasz weins drincke, so geschieht alles.” A kalocsai kéziratból.

⁵ Útin eredetije *Weszprémiaél*, id. mű II. 131.

kedve egyre gyarapodik. Kilenc napig tartó kúra után az ember könnyűnek érzi tagjait, s valósággal szellemnek hiszi magát. Ha egy egészséges ember hetenként egyszer felhajt az oldatból, ment marad minden betegségtől. *Arnaldas* előírása szerint akut bajokban 12 napig, idülteknél egy hónapig, esetleg egy évig tartson a bölcsek kövével való kezelés. *Trismosin* a sterilitás gyógyítására a terméketlen nőnek reggelenként ad egy kanálnyit. A kalocsai kézirat egy másik helye különböző betegségek ellen már egy kanál feloldott bölcsek kövét is elégségesnek tart.¹

A bölcsek kövével való gyógyításnak saját magán tapasztalt eredményeiről érdekesen számol be *Goethe*, akit hosszan tartó betegségéből egy spagirikus orvos ezzel a csodaszerrel állított talpra. Az orvos egyéb próbálkozások után elárulta, hogy csak az általa előállított universalis orvossággal lehetne gyorsan segíteni. Ekkor – írja *Goethe* – „zwang meine bedraengte Mutter mit dem grössten Ungestüm den verlegenen Arzt, mit seiner Universalmedizin hervorzurücken, nach langem Widerstände eilte er tief ir der Nacht nach Hause und kam mit einem Glaeschen kristallisierten trockenen Salzes zurück, welches, im Wasser aufgelöst, von dem Patienten geschluckt wurde und einen entschiedenen alkalischen Geschmack hatte. Das Salz war kaum genommen, so zeigte sich eine Erleichterung des Zustandes . . .”² Hogy milyen anyag szerepelt ez esetben a bölcsek köve gyanánt, bajos volna eldönteni.

A hipotetikus kő szerkezetéről, hatásmódjáról való nézetek szorososan összefüggnek a neoplatonismussal bővült aristotelesi kosmológiával. Eszerint minden testnek (*materia secunda*) két substantialis része, két láthatatlan princípiuma van : a határozatlan őanyag (*materia prima*, hülé, *dynamis*), mely minden testben azonos és az anyagot specifikáló forma (*energeia*, *spiritus*), amely az *accidentalis testi* tulajdonságoknak, a tűzállóságnak (*arsen*, *sal philosophicum*), az illékonyságnak (*mercurius philosophicus*, fehér asszony) és az éghetőségnak (*sulphur philosophicum*, vörös ember) alanya. Ezeket a tulajdonságokat *corpus*, *spiritus* és *anima* néven is említik az alchymisták, s keveredésük aránya, tisztasági fokuk

¹ *De spiritu mercurii*. 1676. „Ein einziges Schlieszol thut mir curiren alle Kranckheiten, Waszersucht, Phtisin, Arthritidem, den Sandt vnd Stein, hinialentsucht, schlog, Aussatz vnd insgemein welcher Namen sie immer haben oder herkomme vnd dasz mietle dieszen allen vnflät vnd Kranckheit haillet es alte Schaeden, herpeten Syreus etc.” A kalocsai kéziratból.

² *Goethe*, Aus meinem Leben. 8. Bd. 1768. Frankfurt.

és u. n. fixáltságuk különfélesége szerint hét elemet (fémeket) különböztettek meg. Az ősananyag természetéről, lényegéről a régi görög természetbölcselek nézeteit fogadták el, egymástól sokszor lényegesen elütő variációkban. *Trismosin* pl. a vizet tartja prima materiának, ahogyan ebben a versecskéjében írja:

„Es sindt nur sieben zu unszer Kunst
Weisz du das nicht so arbetstu vmb sunst.
7 Tage, 7 Planeten, 7 Metall, 7 dann gehörigt färben
Zum Überschlusz merk mich noch besten.
Es ist ein Waszer als wax gefroren
Von den in Anfang sind gebohren.”

(Kalocsai kézirat.)

Az ősenégiát fényhez, tűzhöz hasonlítják, amelyet a Teremtő mindennek a centrumában helyezett el. Ezenkívül van minden testnek felületén kj̄is^u. π. ojm̄rjusi tüze is. A bölcsek kövének is meg vannak ezek a részei. A kül|ő és Jbejső tűz olyan vonatkozásban vannak, mint Ehrlich oldallánc-elméletének haptofor és ergofor karjai. A bölcsek kövének hatása tehát kétfázisú: egyesülés (trituráció) a külső tűz segítségével és átlényegesítés a belső tűznek erejével, miközben a kő maga nem változik, vagyis csak afféle katalizátor szerepe van a kémiai folyamatok lebonyolításában.

Ha azonban valaki ezt a katalizátort előállítani akarta, nagy nehézségekbe ütközött. A nehézségek főforrása az a titkolódzás volt, amellyel az alchymisták a kőről s annak készítési technikájáról beszéltek és irtak. Erre a titoktartásra régi időktől fogva ideiglenes és örök büntetések terhe alatt kötelezve érezték magukat a kísérletezők. *Arnaldus* azt írja, hogy hirtelen halállal sújtja a Mindenható, aki titkát másnak kiszolgáltatja. *Raymundus Lullus* pedig még a pokol büntetéseivel is fenyegeti a bölcsek kövének árulóját. *Gömöri Dávid*, XVIII. sz. magyar alchymista is hasonló okokból nem nyilatkozik vejenek a kő előállításáról.¹

Ezzel a titoktartással függ össze az alchymista munkák homályos stílusa, a szójátékoknak és kifejezéseknek azon érthetlensége is, amely *Paracelsus* műveit is jellemzi, s amelyről *Thomasius* joggal írhatta, hogy „der Leser nicht zu entscheiden weisz, ob Theophrastus von einem Klumpen Mist, von einem Stein oder vom

¹ V. ö. Repetitio et suppl. Mspt. id. *Weszprémi*: „Haec sunt, quae promiseram ... tibi clarius paucis et experimentis theoriam ostendere vel ideo non possum, quia sigilli Hermetis violatoribus gravis poena a divino numine imposita est, vel morbi vel mortis, vel aeternae salutis iactura.”

Brod, von dem Teuf fel oder von der Natur rede”.¹ Már a bölcsek kövéről szóló munkák címei is magukon viselik a titkolódzásnak, a homályosságok keresésének ezt a bélyegét: *Clavis majoris sapientiae*, *Chaos confusum* (Gömöri), *Margarita coram porcis* (Pápai Tóth), stb. Sokszor a szentháromságról vagy a hitcikkelyekről olvasunk, s minden szóban misztikus alchymista értelmet találhatunk. Az alchymista mentalitás ilyen irányú elfajulására eklatáns példa, hogy az *Elucidarius major* szerzője szerint, ha érthetően beszélnek a tudósok a köről, akkor nem szabad nekik hinni, viszont ha hasonlatokban fejezik ki magukat, akkor nagyon figyelni kell szavaikra, mert ezekben a homályosságokban van a titok eltemetve. Ezt a frazeológiát kölcsön veszi *Goethe* is, amikor Faustjában a bölcsek kövének készítését így írja le:

„Da war ein roter Leu, ein kühner Freier,
Im lauen Bad der Lilie vermaehrt
Und beide dann mit offenem Flammenfeuer
Aus einem Brautgemach ins andere gequaelt.
Erschien darauf mit bunten Farben
Die junge Königin (bölcsek köve) im Glas,
Hier war die Arznei, die Patienten starben
Und, niemand fragte, wer genas?”

A titkolódzás teremt meg az allegorikus ábrázolásokat és a legelső primitív kémiai jeleket is. Ilyen az ü. n. *skondójel*, amely még a Kr. u. első századokból ered és a bölcsek követ szimbolizálta.

Érdekes az a 15 allegorikus színes rajz, amellyel a kalocsai kézirat első része (1580-ból) a bölcsek köve készítésének vegyi műveleteit ábrázolja. Az első képen tenger (corpus) látható, rajta fekete-sárga lobogót viselő hajóval, a vízben két hal (*Spiritus et anima*) úszik. A következő lapon erdei tűzokádó sárkányt öl meg egy páncélba öltözött, pajzzsal védekező nemes lovag (*putrefactio*). Az ötödik ábra egy őz torkát átharapó farkast mutat (*mortificatio*). A hetedik rajzon erdő felett két galamb repül (*sublimatio*), s a rajzot kísérő vers kezdő sorai :

„Es wird ain Nest in einem Waldt gefunden,
Darinen hat der Vogel Hermes seine Jungen.”

Ezután a *digestiót* illusztrálja a szerző: vörös sas (lélek) feljaja a fehér sast (*test*). Az utolsóelőtti allegorikus képet egy nagyhatalmú úr (atya, corpus) az ablakon át betóduló napsugaraktól

¹ *Thomasius, Kurtze Lehrsätze etc. Halle. 1704.*

ágban, párnák között izzad. Izzadságát a magyarázó szöveg a bölcsek kövéhez hasonlítja :

„Der Vater von grosser macht thut schwitzen,
Dass Oieum vnd recht tinctur der Philosophorum auss im thut fliessen.”

A középkor elején a bölcsek követ csak ásványos anyagokból próbálták kivonni, azonban már *Holland Izsák* (XIV. sz.) azt állítja, hogy a kő a természetnek mind a három világából nyerhető.¹ A XVI. század alchymistái pedig a makrokosmosznak minden anyagát felhasználták „materia prima cruda” gyanánt. Egy régi görög vers alapján az ásványok közül eleinte azokat választották, amelyeknek neve négyszótagú és kilenc betűjű, mint arsenikon, kassiteros, ampelitis. Csakhamar azonban a higany, az arany, a kőszén és a kénsav, vagy a „szúzi föld” (terra virginea, terra adamica), a különféle légköri csapadékok, a növények közt a *Lunaria major*, az állatok sorából a kígyó, béka, gyík és egyéb hullók és kételtűek kiinduló pontjai lettek az életelixirrel való kísérletezésnek. *Bacon* szerint azonban növényi anyagokból csak hosszúra nyúló eljárásokkal gyártható bölcsek köve, az ásványok közül pedig csak a higany vagy a „két kén” (sárga arsenikon és a vörös auripigmenfj) Halkalmas universalis hatású; azaz harmadrendű kő készítésére. *Hermes Trismegistos* a mercurius philosophorumból, a higany-quintessenciájából indul ki.

A XVII.-XVIII. századi spagirikusok a paracelsusi mikrokosmostheoria alapján, amely az embert a nagy természet summájának, kivonatának, arkánumának hirdette, a bölcsek követ emberi alkatrészekből, se- és excrementumokból is extrahálhatónak tartották. Az ilyen eredetű nyers anyagok tömegéből például említhetjük a haját, agyvelőt, nyálat, női tejet, embervért, a fluor albus váladékát, az izzadságot, bélsarat, foetust, havi vért, ondót, csontot stb.²

Ezeknek az anyagoknak természete szerint az alchymista más-más eljárást választott, de mindegyiknek az volt a lényege, hogy a vegyi energiákat felszabadítsa a testekből (solutio), a bennük feltételezett higanyt és kén, illetve e fémeknek quintessenciaját különválassza (fermentatio), illékonyá tegye (putrefactio vagy caput corvi), megtisztítsa, azaz filozófiai állapotba hozza és azután újból egyesítse testté (coagulatio vagy fehér hattyú és fokozatai, a fixatio és lapidificatio). Ezt a komplikált eljárást a nemzéshez hasonlítot-

¹ De triplici ordine Elixiris et Lapidis theoria.

² V. ö. a kalocsai kéziratot „falsa materia lapidis” cím alatt.

ták. A filozófiai higany vagy fehér asszony és a filozófiai kén vagy vörös ember összeházasodnak, spermájuk keveredéséből létrejő a filozófiai tojás, amelyből különböző fázisokon át a meleg hatására egymástól eltérő színű, első-, másod- és harmadrendű bölcsek köve fejlődik. Voltak, akik először a filozófiai higanyt és ként külön állították elő, ezt a munkájukat nevezvén első és második rotációnak, amelyekhez mint harmadik rotáció a két anyag összekeverése és a bölcsek kövének tulajdonképeni gyártása csatlakozott.

Mindez a kísérletezés az élet nagy talányának megfejtésére és a természet erőinek birtokba vételére a tudománynak és babonának olyan tarka keveréke, aminőt valóban csak a természetfölöttiben, a démoniban és misztikusban hívő ember produkálhatott. Vajúdó, még problematikus igazságok így párosodhatnak a gyakorlatban a hazugsággal, amelyet hamarosan általánosan elfogadott tekintéllyé növeszthet a tömegsuggestio. A kor transzcendentális gondolatvilága ily módon a bölcsek kövének keresése közben elveszítette érzékét a természeti törvények zavartalan megismerésére, s érvényesült a tudomány történetében sokszor megismétlődő mefisztói igazság:

Wie sich Verdienst und Glück verhalten,
Das faellt den Toren niemals ein,
Wenn sie den Stein der Weisen haelten,
Der Weise mangelte dem Stein." (Faust II. I.)